

นิพนธ์ต้นฉบับ

ผลการใช้แนวทางการดูแลสุขภาพปากและฟัน ต่อการเกิดปอดอักเสบที่สัมพันธ์กับ การใช้เครื่องช่วยหายใจ

จิระเดช คชนิล, พย.บ., ธีญญลักษณ์ หวังเจริญเวทย์, พย.ม., จันทร ฐปบุชา, พย.ม.,
รุ่งนภา พักแพง, พย.บ., ศิริวรรณ พันธุ์ทรัพย์, พย.บ.

กลุ่มงานอายุรกรรม โรงพยาบาลพุทธชินราช พิษณุโลก

บทคัดย่อ

การลดจำนวนเชื้อจุลินทรีย์ในช่องปากและลำคอของผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจ สามารถป้องกันการเกิดปอดอักเสบจากการสำลักได้ คณะผู้วิจัยจึงพัฒนาแนวทางการดูแลสุขภาพปากและฟันในผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจ และนำไปทดลองใช้ในกลุ่มงานอายุรกรรม เพื่อเปรียบเทียบผลการดูแลสุขภาพปากและฟันในผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจ และเปรียบเทียบอุบัติการณ์การเกิดปอดอักเสบที่สัมพันธ์กับการใช้เครื่องช่วยหายใจก่อนและหลังการใช้แนวทางการดูแล โดยรวบรวมข้อมูลระหว่างเดือนกันยายน 2550-เมษายน 2551 ในผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจที่เข้ารับการรักษาในกลุ่มงานอายุรกรรม เครื่องมือที่ใช้ประกอบด้วยแบบประเมินภาวะสุขภาพปากและฟันในผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจ และแบบเก็บรวบรวมข้อมูลการติดเชื้อในโรงพยาบาล วิเคราะห์ภาวะสุขภาพปากและฟันโดยใช้สถิติ independent t-test และเปรียบเทียบอุบัติการณ์การติดเชื้อปอดอักเสบจากการใช้เครื่องช่วยหายใจก่อนและหลังการใช้แนวทางการดูแล ผลการวิจัยพบว่า ภาวะสุขภาพปากและฟันของผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจ ภายหลังจากใช้แนวทางการดูแลสุขภาพปากและฟันดีขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($p=0.01$) ด้านอุบัติการณ์การติดเชื้อปอดอักเสบจากการใช้เครื่องช่วยหายใจ พบว่า การใช้แนวทางการดูแลสุขภาพปากและฟันมีส่วนทำให้อุบัติการณ์การเกิดปอดอักเสบที่สัมพันธ์กับการใช้เครื่องช่วยหายใจลดลงจาก 15.4 เหลือ 13.3 ครั้ง/1,000 วันใช้เครื่องช่วยหายใจ (IRR=0.86) คิดเป็นร้อยละ 13.8 ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่า การดูแลความสะอาดปากและฟันในผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจ โดยการใช้แนวทางการดูแลสุขภาพปากและฟัน ทำให้ภาวะสุขภาพปากและฟันของผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจดีขึ้น มีส่วนช่วยให้อุบัติการณ์การเกิดปอดอักเสบจากการใช้เครื่องช่วยหายใจลดลง

คำสำคัญ

แนวปฏิบัติ สุขภาพปากและฟัน ผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจ

บทนำ

การติดเชื้อปอดอักเสบที่สัมพันธ์กับการใช้เครื่องช่วยหายใจ (ventilator associated pneumonia; VAP) เป็นปัญหาสำคัญของการติดเชื้อในโรงพยาบาล ปี พ.ศ.2549 งานป้องกันและควบคุมการติดเชื้อในโรงพยาบาลร่วมกับกลุ่มการพยาบาล ได้พัฒนาแนวปฏิบัติเพื่อป้องกันการติดเชื้อปอดอักเสบที่สัมพันธ์กับเครื่องช่วยหายใจ “W-H-A-P; early weaning, hands hygiene, aspirated precaution, prevention contamination” โดยดัดแปลงมาจากหลักฐานเชิงประจักษ์ของ Woodward J และคณะ¹ หลังการใช้แนวปฏิบัติพบว่าอุบัติการณ์การดูแลผู้ป่วย

ของบุคลากรยังไม่เป็นไปตามแนวปฏิบัติ โดยเฉพาะเรื่องการทำความสะอาดปากและฟัน เพื่อลดจำนวนเชื้อจุลินทรีย์ที่อยู่ในช่องปากและลำคอ จากหลายการศึกษาพบว่า การทำความสะอาดปากและฟันอย่างถูกวิธีและมีประสิทธิภาพ สามารถป้องกันการเกิดปัญหาดังกล่าวได้ โดยเฉพาะในผู้ป่วยที่มีความเจ็บป่วยที่รุนแรง เข้ารับการรักษาในโรงพยาบาลเป็นเวลานาน ได้รับการรักษาด้วยยาต้านจุลินทรีย์หลายชนิด ทำให้เชื้อประจำถิ่นบริเวณช่องปากและลำคอถูกแทนที่ด้วยเชื้อ gram negative bacilli โดยร้อยละ 60 เป็นสาเหตุหลักของการเกิดปอดอักเสบในโรงพยาบาล²⁻⁷

จากเหตุผลดังกล่าว คณะผู้วิจัยจึงมุ่งเน้นที่จะส่งเสริมให้บุคลากรทางการพยาบาลได้ตระหนักและปฏิบัติในการทำความสะอาดปากและฟันในผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจอย่างต่อเนื่อง จึงได้พัฒนาแนวทางการดูแลความสะอาดของปากและฟันโดยวิธีการแปรงฟันด้วยยาสีฟันทั่วไปในผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจ โดยดัดแปลงมาจากแนวทางการดูแลสุขภาพปากและฟันของ Randa F. Abidia⁴ (ดังรูปที่ 1) และพัฒนาแนวทางการประเมิน

Mouth care protocol

Preparation

- ① ล้างมือ และ สวมถุงมือ
- ② อธิบอแก่ผู้ป่วยและญาติ

Technique

- ① แปรงฟันวันละ 2 ครั้ง (ใช้ใผู้ป่วยที่ไม่มีปัญหาเลือดออกง่าย)
- ② จัดท่าศีรษะสูง 30° และตรวจสอบ Cuff pressure (20-25 cmH₂O) เสมอ
- ③ ใช้แปรงสีฟันเด็กที่มีขนนุ่มแปรงฟัน เหงือก และลิ้นผู้ป่วย ด้วยยาสีฟันที่เตรียมไว้
- ④ ถ้าผู้ป่วยไม่มีฟัน ให้แปรงบริเวณเหงือกและลิ้นด้วยความนุ่มนวล
- ⑤ ถ้าผู้ป่วยไม่ให้ความร่วมมือใช้ Oropharyngeal air way ช่วยด้วยความนุ่มนวล
- ⑥ ล้างยาสีฟันออกโดยการใส่ Syringe irrigated use Suction ไปพร้อมกัน
- ⑦ ททาลิ้นบริเวณที่มีปากแข็ง Mouth care
- ⑧ ถอดถุงมือ และ ล้างมือ

ภาวะสุขภาพปากและฟัน โดยดัดแปลงมาจากแบบประเมินสุขภาพปากและฟันของ Amelia Soss และ Jenet crumple⁶ และแบบประเมินสุขภาพปากและฟันของผู้ป่วยที่ได้รับยาเคมีบำบัดของซวีสันนิกุล ยัมบุญญะ⁸ (ดังรูปที่ 2) และนำไปทดลองใช้ในกลุ่มงานอายุรกรรม พร้อมศึกษาเปรียบเทียบผลลัพธ์ด้านภาวะสุขภาพปากและฟันของผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจ รวมถึงอุบัติการณ์การเกิดปอดอักเสบที่สัมพันธ์กับการใช้เครื่องช่วยหายใจ ก่อนและหลังการใช้แนวทางการดูแลสุขภาพปากและฟันในผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจ

Oral Assessment Guide (OAG)

- L** Lips
(Smooth and pink)
- T** Tongue / Mucous membrane
(Pink and moist)
- G** Gum
(Pink and firm)
- T** Teeth
(Clean and no plaque)
- S** Saliva
(Watery)

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยกึ่งทดลอง (quasi-experimental research) ศึกษาในผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจที่เข้ารับการรักษาในกลุ่มงานอายุรกรรม โรงพยาบาลพุทธชินราช พิษณุโลก ประกอบด้วย หอผู้ป่วยสามัญ 5 แห่ง และหออภิบาลผู้ป่วยหนักอายุรกรรม 5 แห่ง ระยะเวลาตั้งแต่เดือนกันยายน 2550 - เมษายน 2551 โดยเริ่มเผยแพร่แนวทางการดูแลสุขภาพปากและฟันในผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจและรณรงค์ให้ปฏิบัติระหว่างเดือนธันวาคม 2550-มกราคม 2551 โดยใช้วิธีการอบรมเผยแพร่พร้อมทั้งจัดทำโปสเตอร์ให้ความรู้ นิเทศติดตามพร้อมให้ข้อมูลย้อนกลับในรูปแบบคะแนนเปรียบเทียบภาวะสุขภาพปากและฟันของผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจในแต่ละหอผู้ป่วย

การรวบรวมข้อมูลภาวะสุขภาพปากและฟันในผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจ แบ่งการรวบรวมข้อมูลเป็น 2 ระยะ คือ ก่อนใช้แนวทางการดูแล รวบรวมข้อมูลระหว่างวันที่ 1-30 พฤศจิกายน 2550 และเดือนที่ 3 หลังใช้แนวทางการดูแล รวบรวมข้อมูลระหว่างวันที่ 1-30 เมษายน 2551 กำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่าง โดยใช้สูตรคำนวณของ Schlessman (1982) ในระดับความเชื่อมั่นร้อยละ 95 ได้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 145 คน ในการรวบรวมข้อมูลแต่ละครั้ง สุ่มกลุ่มตัวอย่างแบบง่ายโดยจับสลากเลือกผู้ป่วยแต่ละหอผู้ป่วยหอผู้ป่วยละ 1 ราย/วัน โดยเก็บข้อมูลวันละ 1 ช่วงเวลาเช้าและบ่ายสลับกันในวันคี่ เพื่อเป็นตัวแทนของผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจทั้งหมดที่ได้รับการดูแลจากบุคลากรพยาบาลในรอบ 24 ชั่วโมง โดยการคัดเลือกผู้ป่วยตามเกณฑ์ดังต่อไปนี้ คือ ผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจนานมากกว่าหรือเท่ากับ 48 ชั่วโมง ไม่มีความผิดปกติของระบบภูมิคุ้มกัน (immunocompromised) และไม่มี ความผิดปกติของระบบการแข็งตัวของเลือด

แบบรวบรวมข้อมูลภาวะสุขภาพปากและฟันในผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจ ดัดแปลงมาจากแบบประเมินของ Amelia Soss และ Jenet crumple⁶ และแบบประเมินสุขภาพปากและฟันในผู้ป่วยที่ได้รับยาเคมีบำบัดของซวีสันนิกุล ยัมบุญญะ⁸ ประกอบไปด้วย การประเมินลักษณะของริมฝีปาก ลักษณะของลิ้นและเยื่อเมือกภายในช่องปาก ลักษณะของเหงือก ความสะอาดของฟัน และลักษณะของน้ำลาย การประเมินคิดเป็นค่าคะแนนรวมจากการประเมินทั้ง 5 ด้าน ค่าคะแนนที่ประเมินได้อ้อยู่ระหว่าง 5-15 คะแนน (ตามรายละเอียดในตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 Oral assessment guide

Category	Numerical and descriptive rating		
	1 (normal)	2 (mild compromise)	3 (definite compromise)
Lips	smooth and pink	dry or cracked	ulcerated and bleeding
Tongue/Mucous membrane	pink and moist	change in color-redness, blue-red or white. no ulceration; minimal debris	very red or thick, white coating, ulceration with/without bleeding; moderate to large debris
Gum	pink and firm	edematous and/or redness; white coating	bleed easily and/or thick white coating
Teeth	clean, no plaque	plaque or debris in localized areas	plaque or debris generalized
Saliva	watery	viscous	absent

Modified from Amelia Soss and Jenet crumple (2007) and ชรัสสินกุล ยิ้มบุญญะ (2541)

ซึ่งผ่านการตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (content validity) จากผู้เชี่ยวชาญ 5 ท่าน หาค่าความเที่ยง (reliability) ในกลุ่มผู้ป่วยที่มีลักษณะใกล้เคียงกับกลุ่มตัวอย่างจำนวน 30 ราย โดยใช้ Cronbach's coefficient alpha ได้เท่ากับ 0.82 และเปรียบเทียบภาวะสุขภาพปากและฟันในผู้ป่วยใช้เครื่องช่วยหายใจโดยใช้ independent t-test

การรวบรวมข้อมูลอุบัติการณ์การติดเชื้อปอดอักเสบที่สัมพันธ์กับการใช้เครื่องช่วยหายใจ คัดเลือกผู้ป่วยตามเกณฑ์ที่กำหนด รวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบเก็บรวบรวมข้อมูลการติดเชื้อในโรงพยาบาลของงานควบคุมและป้องกันโรคติดเชื้อ ซึ่งผ่านการรับรองจากผู้เชี่ยวชาญ และเก็บรวบรวมข้อมูลโดยเจ้าหน้าที่ที่มีทักษะและได้รับการอบรมฝึกปฏิบัติด้านการเฝ้าระวังการติดเชื้อในโรงพยาบาล ตามระยะเวลาที่กำหนด คือ ก่อนใช้แนวทางการดูแลระหว่างเดือนกันยายน 2550-พฤศจิกายน 2550 และหลังใช้แนวทางการดูแลระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ 2551-เมษายน 2551 วิเคราะห์ข้อมูลตามมาตรฐานของชมรมควบคุมโรคติดเชื้อแห่งประเทศไทย และเปรียบเทียบอัตราการติดเชื้อก่อนและหลังการใช้แนวทางการดูแลสุขภาพปากและฟันในผู้ป่วยใช้เครื่องช่วยหายใจโดยใช้ incidence

ผลการวิจัย

การประเมินภาวะสุขภาพปากและฟันของผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจ ก่อนและหลังการใช้แนวทางการดูแลสุขภาพปากและฟัน พบว่า ภาวะสุขภาพภายในช่องปากและฟันของผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจหลังใช้แนวทางการดูแลสุขภาพปากและฟัน (mean=5.63, SD=0.87) มีภาวะสุขภาพปากและฟันดีกว่าก่อนใช้แนวทางการดูแลสุขภาพปากและฟัน (mean=7.47, SD=2.07) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($p=0.01$) (ตามรายละเอียดในตารางที่ 2) ด้านอุบัติการณ์การเกิดปอดอักเสบที่สัมพันธ์กับการใช้เครื่องช่วยหายใจ ก่อนใช้แนวทางการดูแลสุขภาพปากและฟัน พบการติดเชื้อปอดอักเสบที่สัมพันธ์กับการใช้เครื่องช่วยหายใจ 60 ครั้ง จากการใช้เครื่องช่วยหายใจ 3,890 วัน คิดเป็นอัตราการติดเชื้อ 15.4 ครั้ง/1,000 วัน ใช้เครื่องช่วยหายใจ และหลังใช้แนวทางการดูแลสุขภาพปากและฟันในผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจ เกิดการติดเชื้อปอดอักเสบที่สัมพันธ์กับการใช้เครื่องช่วยหายใจ 57 ครั้ง จากการใช้เครื่องช่วยหายใจ 4,289 วัน คิดเป็นอัตราการติดเชื้อ 13.3 ครั้ง/ 1,000 วัน ใช้เครื่องช่วยหายใจ เมื่อเปรียบเทียบอุบัติการณ์การติดเชื้อปอดอักเสบที่สัมพันธ์กับการใช้เครื่องช่วยหายใจ ก่อนและหลังการใช้แนวทางการทำความสะอาดปากและฟันในผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจ พบว่า หลังใช้แนวทางการดูแลสุขภาพปากและฟันในผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจ

ตารางที่ 2 Oral assessment guide data independent t-test

Group	n	Mean	S.D.	p-value
Pre-intervention	147	7.47	2.07	0.01
Post-intervention	148	5.63	0.87	

ตารางที่ 3 The impact of the oral care practices guide on intubated patients

Group	Number of VAP	Ventilator day	VAP rate*	IRR**
Pre-intervention	60	3,890	15.4	0.86
Post-intervention	57	4,289	13.3	

* $\frac{\text{number of VAP}}{\text{ventilator day}} \times 1,000$

** Incidence rate ratio

อุบัติการณ์การติดเชื้อปอดอักเสบที่สัมพันธ์กับการใช้เครื่องช่วยหายใจลดลงร้อยละ 13.8 (IRR=0.86) ตามรายละเอียดในตารางที่ 3

วิจารณ์

ผลการศึกษาการใช้แนวทางการดูแลสุขภาพปากและฟันในผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจ พบว่าบุคลากรทางการแพทย์ปฏิบัติตามการดูแลสุขภาพปากและฟันในผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจดีขึ้น โดยเฉพาะการทำความสะอาดปากและฟันในผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจโดยการแปรงฟันวันละ 2 ครั้ง ด้วยยาสีฟันทั่วไปซึ่งประเมินได้จากผลลัพธ์การดูแลสุขภาพปากและฟันในผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจ คือภาวะสุขภาพปากและฟันในผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจ ภายหลังจากใช้แนวทางการดูแลสุขภาพปากและฟันในผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจ ผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจมีภาวะสุขภาพปากและฟันดีกว่าก่อนใช้แนวทางการดูแลสุขภาพปากและฟันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($p=0.01$) ส่งผลให้อุบัติการณ์การเกิดเชื้อปอดอักเสบที่สัมพันธ์กับการใช้เครื่องช่วยหายใจ ลดลงจาก 15.4 ครั้ง/1,000 วันใช้เครื่องช่วยหายใจ เหลือ 13.3 ครั้ง/1,000 วันใช้เครื่องช่วยหายใจ คิดเป็นร้อยละ 13.8 (IRR=0.86)

จากการวิจัยสรุปได้ว่า การดูแลความสะอาดปากและฟันในผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจ โดยใช้แนวทางการดูแลสุขภาพปาก

และฟันในผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจ ทำให้สุขภาพปากและฟันของผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจดีขึ้น มีส่วนช่วยให้อุบัติการณ์การเกิดเชื้อปอดอักเสบจากการใช้เครื่องช่วยหายใจลดลง

เนื่องจากข้อจำกัดในการเผยแพร่แนวทางการดูแลสุขภาพปากและฟัน ต้องใช้ระยะเวลาในการส่งเสริมให้ความรู้แก่บุคลากร และวิธีการกระตุ้นให้บุคลากรทางการแพทย์ปฏิบัติตามแนวทางการดูแล ทำให้การศึกษารั้งนี้ข้อจำกัดในการเปรียบเทียบภาวะสุขภาพปากและฟันในผู้ป่วยใส่ท่อช่วยหายใจก่อนและหลังการใช้แนวทางการดูแลในผู้ป่วยกลุ่มเดียวกัน ทำให้ไม่สามารถวิเคราะห์ภาวะสุขภาพปากและฟันด้านต่าง ๆ ที่มีผลต่อการติดเชื้อปอดอักเสบที่สัมพันธ์กับการใช้เครื่องช่วยหายใจได้ ในอนาคตควรศึกษาผลกระทบบของภาวะสุขภาพด้านต่าง ๆ ที่มีผลต่อการเกิดการติดเชื้อปอดอักเสบที่สัมพันธ์กับการใช้เครื่องช่วยหายใจต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบพระคุณหัวหน้างานและหัวหน้าหอผู้ป่วยกลุ่มงานอายุรกรรมทุกท่าน ที่ได้ให้ความร่วมมือในการทดลองใช้เครื่องมือ และให้การสนับสนุนในการเก็บรวบรวมข้อมูลแก่คณะผู้วิจัย และขอขอบคุณพยาบาลป้องกันและควบคุมการติดเชื้อในหอผู้ป่วยกลุ่มงานอายุรกรรมทุกท่าน ที่ให้การช่วยเหลือและสนับสนุนการวิจัยครั้งนี้ตลอดมา

เอกสารอ้างอิง

1. Woodward J, Ferris V, Cox M, Spence D, Caruso F, McDonald J, et al. "W-H-A-P VAP": A Multidisciplinary team approach for reducing the incidence of ventilator-associated pneumonia in a community hospital. *American Journal of Infection Control* 2004;26:47-60.
2. Ofelia CT, Larry JA, Richard B, Carolyn B, Rana H. Guidelines for Preventing Health-Care-Associated 2003 Recommendations of CDC and the Healthcare Infection Control Practices Advisory Committee. [2007 July 12]. Available from: URL: <http://www.cdc.gov/mmwr/preview/mmwrhtml/rr5303a1.htm>
3. สีส้ม แจ่มอุลิตรัตน์, บรรณารักษ์. Criteria for Diagnosing Ventilator-Associated Pneumonia. เอกสารประกอบการประชุม เสริมความรู้เรื่องการเฝ้าระวังการติดเชื้อในโรงพยาบาล; 7-9 สิงหาคม 2550; ณ ห้องราชเทวีแกรนด์บอลรูม ราชเทวี กรุงเทพฯ.
4. Randa FA. Oral Care in the intrnsive Care Unit: A Review. *The Journal of Contemporary Dental Practice* 2007;8 (1) :1-8.
5. วีระศักดิ์ จงสูวิวัฒน์วงศ์, สีส้ม แจ่มอุลิตรัตน์, อะเคื่อ อุณหเลขกะ, สุพร ผดุงศุกไย, ทศนีย์ สุมาลย์, เฟลินพิศ กาญจนบุรณ์ และคณะ, บรรณารักษ์. แนวทางการวินิจฉัยและการป้องกันปอดอักเสบจากการใช้เครื่องช่วยหายใจ. สรุปผลการประชุมเชิงปฏิบัติการการประยุกต์ใช้วิธี Collaborative Quality Improvement ในการป้องกันปอดอักเสบจากการใช้เครื่องช่วยหายใจ; 6 กุมภาพันธ์ 2547; ณ ห้องแคทลียา โรงแรมรามการ์เด้นส์ กรุงเทพฯ.
6. Amelia R, Janet C. The impact of an evidence-based practice education program on the role of oral care in the prevention of ventilator-associated pneumonia. *Intensive and Critical Care Nursing* 2007;23:132-6.
7. Janette KM, Ava JD, Faith DS, Robin BM, Brain SS, Maria LE. VAPNET. *American Journal of nursing* 2005; 105(5)72QQ-72SS.
8. ชรัสสินกุล ยิ้มบุญญะ. การดูแลช่องปากสำหรับผู้ป่วยที่ได้รับยาเคมีบำบัด. *ชมรมควบคุมโรคติดเชื้อในโรงพยาบาลแห่งประเทศไทย* 2541:8(2):22-9.

